
Apologija močnih in diskriminacija manjšin: anketni odsevi medijske pristranskosti in nestrpnosti

Janez Jerovšek

Skušajmo ugotoviti, katere teoretične in splošne postavke v razpravi Josipa Županova veljajo tudi v Sloveniji.

Za ankete v Sloveniji prav gotovo velja – kot trdi Županov – da so podvržene izkrivljanju, napačnim razlagam in manipulacijam. Izvajalci frizirajo rezultate. Na drugem mestu bomo konkretno dokazali, da so bile napovedi volilnih rezultatov frizirane.

Najbolj pogosto najdemo v anketah tisto hudo napako, ki jo Županov imenuje strokovna napaka (*expert error*), ko respondenta sprašujemo o stvareh, ki presegajo njegovo vsakodnevno izkustvo o določenem problemu, o katerem nikoli ni razmišljal, niti ga ta problem ni zanimal. Distribucija odgovorov na takšna vprašanja, ki se potem na različne načine interpretirajo, nič ne pomeni, kot pravi Županov.

V raziskavi bomo številna takšna vprašanja navedli in analizirali. Tukaj naj navedemo samo nekaj primerov.

Respondente sprašujemo, kaj mislijo o davku na dodano vrednost, ne da bi respondent imel na voljo primerno definicijo ali opis davka na dodano vrednost. Sprašujemo ga, kakšno stališče ima do »avnojskih sklepov«, čeprav teh sklepov sploh ne pozna in je v najboljšem primeru o njih informiran iz časopisov, površno in enostransko. Tako površno so informirani tudi tisti, ki sproti spremljajo dnevne medije. Ker pa mediji prenašajo te informacije ne kot dejstva, temveč kot vrednote, gre za enostransko indoktriniranje nepluralnih in enosmernih medijev.

Vloga medijev je, da nevtrarno prenašajo informacije. Če tega ne delajo, ne opravljajo svoje profesionalne vloge. Soočeni smo s komentarji brez potrebnih informacij. To je bila značilnost medijev v enopartijskih družbah, ko so bili novinarji družbenopolitični delavci, ne pa profesionalci.

Izrazito politični in enosmerni komentarji v časopisih *Delo* in *Dnevnik*, nimajo nobenih nasprotnih komentarjev. Nekaj skromnega videza pluralizma dajejo le redki odgovori pisem bralcev v poštnem predalu,

ali redke intervju s kako vidno osebnostjo, ki ne spada v vrednostni kontekst uredniške politike. Takšen je bil npr. intervju z akademikom dr. Jankom Kosom.

V *expert error* spada vprašanje, s katerim od respondentov zahtevamo, da povedo svoje stališče do šolske reforme. Tudi izvedenci so glede konceptov in izvedbe šolske reforme razdeljeni in imajo o tem različna stališča. Respondente potem sprašujemo o reformi šolstva, ne da bi vedeli za razhajanja izvedencev, poleg tega pa je malo respondentov, ki so o šolski reformi toliko informirani, da bi njihovi odgovori imeli vrednost za kogarkoli. Zato je distribucija odgovorov na takšna ekspertna vprašanja lahko podvržena veliki manipulaciji. Določena skupina vidi v anketnih odgovorih podporo za svojo politiko, čeprav takšni odgovori nič ne pomenijo.

Tudi če v Sloveniji postavljamo v anketah ista vprašanja, kot so jih postavili v utečenih parlamentarnih demokracijah, potem to ni isto, ker so pogoji različni. V utečenih parlamentarnih demokracijah imajo pluralne medije in anketirajo v razmerah, ko imajo manjšinska mnenja popolno legitimnost in zaščito. Manjšinska mnenja so v medijih navzoča kot legitimna, ne pa obrobna, v obliki poštnega predala pisem bralcev. Zato tudi pojmi pri nas nimajo vedno iste vsebine, kot jih imajo v razvitih parlamentarnih demokracijah z dolgoletnim medijskim pluralizmom in nevtralnim načinom informiranja.

V naših medijih posameznik, ki bere komentarje – če se znajde v manjšini – lahko ugotovi, da svoji deželi ne želi nič dobrega, če ni že njen sovražnik. Iz komentarja vidi, da je v manjšini, čeprav večina še ni bila empirično demonstrirana. Če takoj ne pristane na »avnojske sklepe«, bodisi ker je do njih skeptičen, bodisi ker o njih ni dovolj informiran, potem mu komentator v *Delu* 31. avgusta 2000 pove: »Kdor bi se odrekel političnim in pravnim posledicam avnojskih sklepov, bi resno zamajal mednarodnopravni položaj države, pravzaprav bi izvrtal luknjo v čoln, v katerem pluje. Vlada, ki odklanja odkrit odgovor na vprašanje o zgodovinskih in formalnopravnih temeljih države – to je nekaj vsaj zelo 'čudnega', če že ne kar samomorilskega. Vprašanje je le, ali sama sili proti prepadu ali nas kani vse skupaj potegniti za seboj.«

Dva tedna pozneje, *Delo*, 13. oktobra 2000, nas komentator informira, da je vlada že prišla v polje Leninovega revolucionarnega prava, ko je zakon politična volja. Na koncu pa nas še postraši, da bo Janša pripeljal jurišnike na ulico, ker to pač zna.

Izhajamo iz hipoteze, da nekdo takšno pisanje vzame zares. V tem primeru se mora takoj identificirati z »resnico«, ki jo ta medij ne samo

posreduje, temveč silno grobo indoktrinira. Če nisi takoj privrženec te »resnice«, maješ mednarodnopravni položaj Slovenije, kar je nekaj samomorilskega.

Temeljna lastnost demokratične družbe in demokratičnih medijev sta toleranca in spoštovanje nasprotnega mnenja. Te tolerantnosti naši mediji z visoko naklado nimajo, nevarnost pa je v tem, da so vedno bolj grobi in nekulturni do tistih, ki mislijo drugače, kot je »resnica«, ki jo oni vsiljujejo.

Županov razlikuje med stališči, ki so čvrsto zakoreninjena, in mnenji, ki so bolj trenutna in so zato podvržena situacijskim dejavnikom kot tudi samemu anketarju.

Večino anket pri nas izvajajo po telefonu, ko situacijski dejavniki in vloga anketarja prihajajo še posebno do veljave. Če pri tem upoštevamo tudi dejstvo, da se v anketnih vprašanjih mešajo stališča in mnenja, in še dejstvo, da je respondent enostransko informiran iz nepluralnih medijev – če je sploh informiran – in da vsi alternativni odgovori na vrednostno usmerjena vprašanja niso dovolj legitimni, potem to pomeni, da številne respondente po telefonu izvajane ankete spravljamo v nekakšen šok, ali v najboljšem primeru v zadrego. To pa ni primerna atmosfera za dobivanje odgovorov, ki bi imeli zanesljivo vrednost.

Za Slovenijo so izjemnega pomena razmere v katerih se izvajajo ankete. Te pa so bistveno drugačne kot v deželah z uveljavljeno parlamentarno demokracijo.

Županov pravi, da je centralna norma v kulturi novinarskega poklica objektivnost, ki jo definira s tem, da se dejstva ločijo od vrednot. Gre za prepričanje v dejstvih, ne pa o vrednotah. Vrednotenje ne more biti neodvisno od tistih dejstev, ki se morajo opirati na dokaze.

Ker obstaja nevarnost, da se dejstva kontaminirajo z vrednotami, morajo novinarji:

1. ostati politično nevtralni,
2. spoštovati prevladujoče standarde vljudnosti in dobrega okusa,
3. poročati dokumentarno in se pri tem opirati na dokaze,
4. uredniki morajo preverjati, da se načela etičnega kodeksa uveljavljajo v praksi.

Če iz teh načel ali novinarskih praks gledamo na naše novinarstvo, posebno pa na pisanje tistih novinarjev, ki imajo dominantno mesto v poročanju in predvsem v komentiranju, potem ugotavljamo, da se načela kulturnega novinarstva flagrantno kršijo, da ne gre za kulturno

novinarstvo, temveč za novinarstvo, v katerem je zelo malo kulture, ali pa je sploh ni več.

V komentarjih ne najdemo politične nevtralnosti, celo poročanje in navajanje dejstev ni nevtralno. V časopisu *Delo* je na primer povzetek pomembnega enotedenskega dogajanja, vendar je tudi to dogajanje prikazano enostransko in pomešano z vrednotenjem. Informacije so selekcionirane tako, da so možni vrednostno enosmerni komentarji. Stvari so šle že tako daleč, da imajo posamezne politične osebnosti – na primer Janša – »svoje« novinarje, ki so specializirani na prikazovanje njegove osebnosti kot izrazito negativne.

Najslabše pa je glede spoštovanja standardov vljudnosti in dobrega okusa. V demokratičnih deželah s pluralnimi mediji ni moč najti član-
kov, ki bi bili napisani s tako malo vljudnosti in dobrega okusa, kot se dogaja v našem novinarstvu. Razmere se v tem pogledu stalno slabšajo, tako da imamo tukaj opraviti z aroganco medijske moči in podivjanostjo, ki je v zgodovini slovenskega novinarstva ni mogoče najti. Če bo to postal prevladujoč model v komuniciranju, bomo postali Slovenci kulturno pohabljeni. Gre enostavno za surovost in shizofreno vrednotenje dogodkov in stvari.

Med raziskavo bomo prikazovali primere in pojme, ki se uporabljajo in ki z dobrim okusom nimajo nobene zveze. Za dokazovanje bomo uporabljali metodo analize vsebine (*content analysis*).

Glede na pretežno enosmerni razvoj novinarstva, za katerega velja, da se je v medijih z najvišjo naklado pri dominantnih novinarjih držal politične in vrednostne kontinuitete, lahko ugotovimo, da sta vpliv in doktrinarna moč teh medijev postala tako velika, da povprečen Slovenec danes misli z miselnimi in vrednostnimi kategorijami, ki so stalno navzoče v teh medijih. Če se bo tudi vpliv slabega okusa in nizke stopnje vljudnosti, ki dominira v številnih komentarjih, razlil na velik del bralstva, bo slovenska kultura bolj prizadeta, kot je bila kdajkoli v preteklosti.

V takšnih razmerah bo anketiranje podvrženo elementom okolja, ko bo vrednost odgovorov majhna, manipulabilnost pa zelo velika.

Tukaj lahko citiramo Županova, ko pravi, kaj lahko pričakujemo od novinarjev, ki nikoli niso bili dovolj socializirani v profesionalnih normah in katerim je vedno več pomenila politična »spodobnost« kot profesionalnost.

Omenili smo že, da za razvoj demokracije ni dobro, če je določen politični subjekt zelo dolgo na oblasti. »Medijske slike«, pravi Županov, pogosto odsevajo relativno moč akterjev v družbi, in ne določene »ob-

jektivne« realnosti. Tako je »objektivno« novinarstvo, ki prikazuje poglede in aktivnosti funkcionarjev, v celoti vzeto v korist tistih, ki imajo moč.

Če analiziramo naše novinarstvo in posebno novinarske komentarje, potem ugotovimo, da je s tega vidika, to je z vidika distribucije moči, novinarstvo pretežno na strani tistih, ki imajo moč, ki dominirajo v moči in ki imajo na voljo pomembne vire moči. Viri moči pa so: kapital, položaji, legalna možnost za nagrajevanje in kaznovanje, pomembne informacije. Novinarstvo mora po definiciji gledati pod prste nosilcem oblasti, naše novinarstvo pa zadnja leta gleda pod prste predvsem opoziciji, ali ne posebno močnemu koalicijskemu partnerju. Stoji le na strani močnejših in premožnejših. Ko se je pojavil problem pobiranja davkov, se je postavilo na stran tistih močnih, ki davkov niso plačali, in na stran tistih, ki davkov niso izterjali.

V Sloveniji je popoln nered v sistemu plač. Razmerja med posameznimi izobrazbenimi kategorijami so v tako hudem neravnovesju, da bomo imeli nenehne stavke. V politiko plač ni vgrajeno načelo pravičnosti, zato deluje sistem v stanju tolikšne napetosti, da to za ekonomijo in družbo ni zdravo. Plačni sistem zato v celoti vzeto ni dovolj stimulativen.

Mediji na primer niso zagovarjali zdravstvenih delavcev in medicinskih sester s srednjo izobrazbo, ki imajo v primerjavi z zdravniki sramotno nizke plače. Iz novinarskega jezika je izginil pojem delavskega razreda, kot da tega v realnosti ne bi bilo več, vendar še vedno približno 30 % aktivnega prebivalstva pripada delavskemu razredu.

Iz tega sledi: ker je realnost v medijih enostransko prikazana in selekcionirana predvsem po kriterijih moči in ker je ta realnost pokrita in interpretirana na podlagi vrednot, ki so politično in etično ozke, je zaznava realnosti večine prebivalstva izkrivljena ali napačna, zato tudi anketni odgovori ne morejo biti verodostojni.

Županov nato pravi, »da novinarji odločajo o tem, kateri dogodek je vreden poročanja (*newsworthy*) in kateri ni, kdo je pomemben in kdo ni, katera stališča je treba upoštevati in katera zanemariti«. Če pri tem upoštevamo distribucijo moči v družbi in to, da je novinarsko poročanje in vrednotenje bolj naklonjeno tistim, ki imajo moč in razpolagajo s pomembnimi viri moči, in če upoštevamo še nepluralnost medijev in od tod enosmerno politično in vrednotno usmeritev, potem imamo opraviti s socializacijskim in indoktrinacijskim procesom, ki je bolj značilen za totalitarne kot za demokratične družbe. Gre za pomembno napako v strukturiranju slovenske družbe.

Niso samo informacije enosmerno komentirane, temveč je tudi selekcija informacij določena s političnim in vrednostnim sistemom in temu ustreznim sistemu kodiranja.

Samo tako je možno razumeti, zakaj je v preteklem letu dobilo dominantno mesto v informiranju in komentiranju domnevno nepravilno financiranje predvolilne kampanje SLS na prejšnjih volitvah in s tem v zvezi moralno diskreditiranje njenega predsednika, čeprav je šlo za virman v vrednosti 50 000 DEM, ki bi ga bilo v drugačnih oblikah moč najti tudi pri drugih strankah. Neznansko napihovanje enega majhnega problema, ali napake političnega voditelja, katerega cilj je dolgoročna diskreditacija njegove osebnosti, izhaja iz sistema vrednot, ki niso nevtralne, in sistema kodiranja, ki ga je postavila določena politična struktura.

Ni pa postal zahteven predmet obsežnega informiranja, ali toliko hvaljenega in malo prakticiranega raziskovalnega novinarstva, proces in sistem privatizacije družbenega premoženja, ko je šlo in gre še vedno za vitalne probleme slovenskega gospodarstva in za ohranjanje življenjske substance Slovencev.

Če parafraziramo Županova, lahko rečemo: če se ankete izvajajo v opisanih razmerah, potem lahko tukaj marsikaj pričakujemo.

Iz vsega navedenega sledi, da pomen in veljavnost anketnih odgovorov nista odvisna samo od strokovnih vprašanj – to je, ali je vprašanje formulirano tako, da sprašujemo anketirance o tem, kar ne presega njihovega izkustva, da ni podvrženo *expert error* in podobno – temveč predvsem od tega, ali elementi okolja delujejo v smislu veljavnosti anketnih vprašanj. Elementi okolja pa so:

1. pluralnost medijev,
2. nevtralnno poročanje,
3. dejstva, ki so dokazljiva in niso kontaminirana z vrednotami,
4. demokratična distribucija moči v globalni družbi,
5. legitimnost in zaščitenost manjšinskih mnenj.

Kolikšna je legitimnost manjšinskih mnenj

V projektu raziskave smo omenili, da manjšinsko mnenje v Sloveniji še ni dovolj legitimno. Dokler manjšinska mnenja nimajo dovolj legitimnosti in dokler niso pravno, medijsko, kulturno in po drugih skupinskih mehanizmi dovolj zaščiteni, anketa kot demokratična institucija oziroma tista anketna vprašanja, ki so legitimno občutljiva, ne morejo biti dovolj verodostojna in zanesljiva.

Nezadostno legitimnost manjšinskih mnenj smo razložili z zgodovinskimi razmerami. Od leta 1945 do 1990 manjšinska mnenja niso imela ne legalnosti, ne legitimnosti. Sistemsko je socializem temeljil na principu enotnosti, zato je legalnost in legitimnost priznaval samo večini. Teoretično in ideološko je prebivalstvo razdelil na večinsko pošteno delovno ljudstvo in na majhno nepošteno manjšino. To manjšino je poljubno empirično definiral, vedno pa je bila ne samo nasprotnik, temveč sovražnik ljudstva in socialističnega sistema.

Iz tega ideološkega vzorca je izhajalo, da manjšina povzroča motnje in napetosti v sistemu in zato zavira razvoj. Ker je škodljiva, jo je treba onemogočiti, če to ne zadostuje, pa tudi uničiti. Ta ideološki vzorec je imel ves čas veliko medijsko podporo, sistemsko pa je bil vgrajen v šolske ustanove, v institucije in prisile, in kar je najpomembnejše, v sistem kadrovanja. Kariere ni bilo mogoče delati, če je vodilna partija iz različnih razlogov uvrstila posameznika v manjšino, to je v nasprotnika ali sovražnika.

V demokratično-parlamentarnem sistemu ima manjšina iste legalne in legitimne pravice kot večina in je pravno, medijsko, politično in kulturno zaščitena. Čeprav ima Slovenija formalno demokratično strukturo, manjšinska mnenja niso pravno, medijsko in politično zaščitena. Poleg tega pa imajo ljudje zavestno ali podzavestno zgodovinski spomin, kaj pomeni biti v kritičnih situacijah na strani manjšine, ali biti neprostoovoljno uvrščen v manjšino.

Danes je večina množičnih medijev na strani večine, ki označuje manjšinska mnenja ne samo za zmotna, temveč nesposobna. Biti v manjšini, pomeni biti nesposoben. Mediji celo danes očitajo manjšinskim strankam, češ da se hočejo polastiti oblasti; to pomeni, da sprejemajo totalitarni vzorec pojmovanja manjšine.

V takšnih razmerah na anketna vprašanja, ki niso občutljiva glede legitimnosti manjšinskega mnenja, ne moremo dobiti odgovorov, ki bi bili verodostojni in zanesljivi. Navedimo zgled takšnega vprašanja: Center za raziskavo javnega mnenja in množičnih komunikacij je postavil vprašanje o propartizanstvu oziroma prodomobranstvu anketirancev oziroma o tem, kako se vprašani po tem, katero stranko bodo volili, opredeljujejo glede nasprotujočih si strani v drugi svetovni vojni (torej partizanov na eni strani in domobrancev na drugi). *Delo*, 29. september, 2000.

Menimo, da je to izrazit zgled vprašanja, ki ni legitimno. Prej smo navedli razloge za odsotnost legitimitete. Ob tem vprašanju jih bomo še konkretizirali.

Domobranstvo je bilo po letu 1945 vedno označeno kot izdajstvo in kolaboracija. In tako je še danes. Kot izdaja in kolaboracija je imelo in še vedno ima neugodne pravne in moralne posledice. Za to izdajo in kolaboracijo je domobranstvo plačalo s približno 12 000 pobitimi, in to brez sodnih procesov. Še danes niso bile izstavljene ustrezne listine o mrtvih, kar pomeni, da niti mrtvim nismo priznali legitimnosti. Preživeli sorodniki domobrancev so morali vse povojno obdobje nositi madež izdajstva in so bili v vsakem pogledu zapostavljeni.

V šolskem sistemu je bila zgodovina enostransko prikazana, iz narodnoosvobodilne borbe in revolucije so ustvarili legendo. Mladina je bila ves čas izpostavljena vzgoji, da je domobranstvo izdaja in kolaboracija. Za pobite domobrance se ni vedelo. Pravni, medijski in šolski sistemi so to prikrivali in izvajali indoktrinacijo.

Razmere se v tem pogledu tudi danes niso veliko spremenile, zato je v takšnih razmerah spraševati ljudi, ali se opredeljujejo prodomobransko, nelegitimno, neprimerno in nesenzibilno. Odgovori na tako vprašanje nič ne pomenijo.

Vzemimo primer vprašanja, ki presega izkustvo večine respondentov, ko jim je bil dan v presojo oziroma v oceno čas od druge svetovne vojne do volitev leta 1990 (*Delo*, 16. 1. 1999, str. 33). Imeli so možnost izbire med tremi različnimi stališči. Po prvem stališču ali alternativnem odgovoru je bil to čas, v katerem je bilo marsikaj dobrega in marsikaj slabega.

Za to stališče se je leta 1998 opredelilo 66,9 % vprašanih oseb. Po drugem alternativnem odgovoru je bil to čas strahu in zatiranja. Za to stališče se je opredelilo 3,9 % vprašanih. Po tretjem možnem alternativnem odgovoru je bil to čas napredka in dobrega življenja. Za to stališče se je odločilo 22,9 % vprašanih oseb.

Anketno vprašanje izhaja iz napačne predpostavke, da je bil čas od leta 1945 do leta 1990 enodimenzionalen. Takoj po vojni, z izvajanjem revolucije, je bil čas mnogo bolj napolnjen s strahom in zatiranjem kot v naslednjih desetletjih, ko je socializem ekonomsko napredoval in se začel odpirati. V zadnjem desetletju, ko se je socializem notranje izčrpal in izpraznil, je postal tudi bolj tolerant in je dopuščal več svobode.

Vsekakor je imelo obdobje od leta 1945 do 1990 vsaj tri različna obdobja. V anketi pa ta različna obdobja niso pokrita s postavljenim vprašanjem. Ne moremo nekoga siliti, da pove svoje stališče – ki naj bi bilo bolj globoko zasidrano v zavesti – o obdobju, ki je bilo dinamično spremenljivo, ne pa statično.

Naslednja pripomba ali ugovor je: od kod naj imajo anketiranci vé-

denje o obdobju 45 let, ali je bilo dobro ali slabo, čas zatiranja in strahu? Anketirancev, ki so ta čas doživeli sami, je malo. Druga možnost, da o tem času nekaj vedo, je šola, predvsem predmet zgodovine. Vemo pa, da je bila socializacija preteklosti v šolskem sistemu enostranska. Tretja možnost so mediji, za katere pa tudi vemo, da so bili novinarji v njih družbenopolitični delavci, ne profesionalci.

Iz tega sledi, da je zelo težko imeti objektivno predstavo o času, ki ni bil enodimenzionalen, o katerem je težko soditi iz svojega izkustva – ker je bila večina premlada – in o katerem smo bili v šolskem sistemu in po medijih enostransko poučeni.

Naslednja pripomba ali ugovor: iz spoznavne teorije vemo, da ljudje zaznavajo, vidijo in presojujejo stvari, dogodke in čas na podlagi svojih interesov in svojih družbenih in statusnih položajev. Tisti, ki v družbi dosežejo ugoden položaj in visoko plačo, imajo o tej družbi in o času, ki jim je to omogočil, drugačno stališče kot tisti, ki so bili v družbi zapostavljeni.